

De Samenstelling van een Moderne Dialectmonographie. Enkele wenken

door L. GOEMANS en L. GROOTAERS.

Vooraleer de methode bij het samenstellen van een dialectmonographie te bespreken, past het dat wij ons afvragen of eigenlijke dialectmonographieën, d. w. z. studies aan het dialect van een enkele plaats gewijd, niet overbodig zijn geworden, stelling welke in de eerste jaren van deze eeuw herhaaldelijk verdedigd werd. Zelfs werd beweerd, dat dergelijke onderzoekingen schadelijk waren omdat ze ons tot een verkeerd beeld van taalontwikkeling leidden. Kenmerkend dienaangaande zijn vooral de uitlatingen van J. GILLIÉRON en TH. FRINGS (1).

Het spreekt wel van zelf, niemand zal beweren dat de plaatselijke monographie de eenige vorm van dialectstudie moet zijn. Maar juist de taalgeographie heeft in haar verdere ontwikkeling bewezen, dat de nauwkeurige, grondige studie van de dialecten, die eenige expansiekracht bezeten hebben of nog bezitten, onontbeerlijk is. Dit heeft GILLIÉRON heelemaal over het hoofd gezien, want hij heeft het dialect of „halfdialect” van de Fransche steden niet in zijn onderzoek betrokken. Het belang van

(1) Zie de teksten aangehaald bij L. GROOTAERS en J. GRAULS, *Klankleer van het Hasseltsch Dialect*, p. 2 en noten.

de stadstaal werd daarentegen onderstreept in de in 1904 geschreven inleiding tot het *Leuvensch Woordenboek* (1); in 1919 werd opnieuw de aandacht hierop gevestigd, ditmaal met het oog op de studie van het Middelnederlandsch (2). Het dient ten anderen gezegd dat, van 1894 af, de opstellers van de eerste twee Zuidnederlandsche dialectmonographieën, in de *Leuvensche Bijdragen* verschenen (Aalst, 1896; Leuven, 1897), hun studies terzelfdertijd in enge samenwerking hebben aangevat; dat zulke samenwerking natuurlijk gepaard ging met de voortdurende vergelijking van fonetische en andere verschijnselen in de twee dialecten waargenomen, vergelijking in de studie over het dialect van Tongeren (1908 vg.) met uiteraard veelvuldiger materiaal toegepast; dat er dus geen gevaar bestond voor de bewerkers van de monographieën hun dialect als een streng afgesloten en op zichzelf levende taal aan te zien; dat er voor hen geen sprake kon zijn van enge *Ortsgrammatik*, noch van den waan dat de tongval zich van punt tot punt als een op zich zelf staand geheel zou hebben ontwikkeld. Dit was des te minder te vreezen, daar in de besproken dialecten de invloed van het Fransch en van de Romaansche dialecten op den woordenschat zich machtig heeft laten gelden. Hier moet nog worden aan toegevoegd dat, van het begin der onderneming af, het plan bestond, naar gelang zich op de Leuvensche universiteit de gelegenheid zou voordoen jonge krachten voor dit werk te winnen, niet alleen de volkstaal van de voornaamste Zuidnederlandsche steden wetenschappelijk na te gaan, maar rondom deze steden een onderzoek in te stellen ter verduidelijking van de taaltoestanden er van. Met een woord, de oprichters van de Leuvensche reeks dialectstudies stonden al zooverre

(1) Deel I, p. VII, noot 1.

(2) L. GOEMANS, *L'étude du moyen-néerlandais*. — *Une question de méthode* (Mélanges de Borman, 1919).

van de beperkte opvatting der *Ortsgrammatik* als Prof. P. WILLEMS zelf, die tien jaar te voren, de vergelijkende studie van bijna heel het „Nederfrankisch” dialectgebied had aangevat. Maar zij gingen uit van het feit dat, zonder *betrouwbaar* materiaal, de taalstudie — zooals elke andere wetenschap — niet gebaat is; dat op niet nauwkeurig waargenomen, op niet duidelijk omschreven of op fragmentaire taalfeiten onmogelijk kan gebouwd worden; en dat de theorieën, welke niet op veelvuldige en nauwgezette waarnemingen berusten, bezwaarlijk als wetenschappelijk kunnen worden aanschouwd.

De Deutsche dialectologen zijn thans tot een beter inzicht teruggekeerd betreffende de beide methoden, de monographische en de geographische, die elkaar moeten aanvullen. „Beschreibende Ortsgrammatiken im Sinne Winteler’s”, zoo drukte ADOLF BACH zich in 1934 uit, „die, wie das Wegener wollte, auf eine allseitige Erfassung einer Ortsmundart in Laut- und Formenlehre, in der Wortbildung, der Syntax wie im Wortschatz ausgehen, sind auch heute noch dringend erwünscht, da nur sie die allseitige Anschauung einer lebenden Spracheinheit vermitteln können, die die verschiedensten Zweige der Forschung immer wieder zu gewinnen trachten müssen” (1).

Ook de leerlingen van GILLIÉRON die de *Romania* verder hebben ontgonnen, zijn tot een gezonder inzicht gekomen: GRIERA heeft voor zijn Katalaanschen atlas Barcelona en Valencia onderzocht, in den Italiaanschen Atlas van JABERG en JUD zijn de meeste steden vertegenwoordigd; in Venetië en Florence werden zelfs twee zegslieden onderzocht.

Moet er op worden gewezen dat een dialectmonographie geschreven door iemand die niet in het dialect

(1) *Deutsche Mundartforschung*, p. 11.

is opgegroeid het gevaar moeilijk ontwijkt onvolledig en op menig punt onnauwkeurig te zijn? Alleen de dialectspreker die zijn eigen tongval wetenschappelijk bestudeert is bij machte de tallooze schakeeringen in klank- en vormleer, syntaxis en woordenschat waar te nemen en juist te interpreteren. En, geen man van het vak zal het betwijfelen, dergelijk detailonderzoek van de taalfeiten is onontbeerlijk om waardevolle gegevens te leveren voor de physiologie en de, zoowel individueele als sociale, psychologie van het taalleven in het algemeen.

Men begrijpe ons wel: niet alles zal men, zelfs in een stadsdialect, trachten te verklaren door het dialect zelf dat behandeld wordt: de rol van de ontleening onderschatten leidt zeker tot misrekening; ja, de zoogenaamde „uitzonderingen” op de klankwetten (dit begrip *cum grano salis* opgevat zijnde) zullen meestal het voorwerp van het geographisch onderzoek dienen uit te maken.

* * *

De METHODE van het monographisch onderzoek kan naar onze meening in weinige regels worden samengevat.

De behandeling van de **klankleer** bestaat gewoonlijk uit een beschrijvend en een historisch gedeelte.

De *beschrijving* van den klankvoorraad moet zoo nauwkeurig mogelijk wezen en een volledig beeld geven van de phonetische bestanddeelen. Dit doel is echter niet te bereiken vooraleer de schrijver een groot deel van den woordenschat heeft opgeteekend; inderdaad hebben de dialectsprekers (ook niet de taalkundig geschoolde) geen duidelijk denkbeeld van den klankvoorraad dien zij bezigen; willen zij beginnen met dezen te beschrijven, dan blijft het beeld fragmentarisch en zien zij het phonologische systeem niet duidelijk oprijzen; daarom wordt

deze beschrijving slechts mogelijk nadat de historische ontwikkeling van de klanken en ook de vormleer van het dialect zijn onderzocht geworden.

Wat het gebruik van experimenteele middelen betreft, deze kunnen groote diensten bewijzen om bepaalde verschijnselen aan het dialect eigen te bestudeeren, b. v. muzikale betoning, quantiteit en tempo, vocaliseering van l, r, enz., overgang van tong-r in velare r, overgang van stemloos in stemhebbend of omgekeerd, stembandocclusief, gemouilleerde articulaties, sandhi-verschijnselen, enz.

De *historische studie* van den klankvoorraad gaat met moeilijkheden gepaard naar gelang van de min of meer groote eischen die de bewerker zich zelven stelt. Hij kan nl., bij dit gedeelte van zijn onderzoek, de archieventaal in zijn opsporingen betrekken — en hoe gewenscht dergelijke navorschingen bij de studie van een stadsdialect voorkomen, hoeft wel niet gezegd te worden. — Wat er ook van zij, men dient de aandacht van de jonge dialectologen te vestigen op de noodzakelijkheid zich in de grammatica der vroegere Germaansche dialecten en in 't bijzonder in de geschiedenis der Nederlandsche taal zooveel mogelijk in te werken, ten einde zulke studie als hier besproken wordt met wetenschappelijk inzicht en met vrucht te ondernemen.

Het *vocalisme*, dat eerst ter sprake komt, wordt van een tweevoudig standpunt uit beschouwd, en wel analytisch en synthetisch.

Onder *analytische studie* verstaan wij het onderzoek van de ontwikkeling der betoonde klinkers afzonderlijk, met het doel de werking van de klankwetten (d. w. z. de evolutietendensen) na te gaan.

De inzameling van het materiaal voor dit hoofdstuk levert eenige bezwaren op, wanneer de dialectwoorden-

schat van de beschaafde omgangstaal in zekere mate afwijkt (b. v. Limburgsch); om een voldoende aantal vertegenwoordigers van iederen klank in te zamelen bestaan er twee middelen, die elkaar moeten aanvullen: a) het geheel doorlezen van een degelijk etymologisch woordenboek, waarbij ieder woord dat in het dialect voorkomt op een fiche wordt opgeteekend samen met in de Westgermaansche dialecten overeenkomstige vormen; b) deze eerste inzameling kan dan aangevuld worden door het excerpeeren van een rijmwoordenboek, waarin talrijke voorbeelden voor iederen klinker worden aangetroffen: deze methode werd reeds door de eerste dialectstudies van de *Leuvensche Bijdragen* gebezigd. Indien een historische klankleer of een woordenboek van een verwant dialect bestaat, kunnen deze veel materiaal opleveren.

Moet bij de classificeering van de woorden uitgegaan worden van de dialectklanken, van de Nederlandsche of van de Westgermaansche klinkers? Deze laatste methode is zeker de meest overzichtelijke voor den gebruiker, maar dan dient tegen oppervlakkigheid gewaarschuwd te worden; inderdaad wie de werking van de klankwetten in zijn dialect zou nagaan uitsluitend aan de hand van een historische spraakkunst, zou een zeer groot aantal zoogenaamde „uitzonderingen” over het hoofd zien; hij zou de moeilijke, d. w. z. de meest interessante gevallen uit den weg gaan (b. v. ontleeningen, contaminaties, hypercorrecte vormen, enz.) en daardoor een belangrijk deel van het historisch onderzoek verwaarloozen.

Om redenen van practischen aard is het dus aan te raden de historische studie van de betoonde klinkers volgens het bekende schema van Wg. korte en lange klinkers te redigeeren, maar de bewerker mag van dit schema niet uitgaan; hij moet eerst zooveel mogelijk levend dialectmateriaal inzamelen: dit is het eenige

middel om het klanksysteem van het dialect te leeren kennen.

Op dit analytisch onderzoek van de betoonde klinkers volgt nu een *synthetisch overzicht* van de belangrijkste verschijnselen. Hieronder verstaan we rekking, verkorting, umlaut, mouilleering, invloed van bepaalde consonanten als *r, l*, enz.

Bij het inzamelen van de dialectwoorden zal de bewerker onderaan op de fiches noteeren alles wat later in deze hoofdstukken moet behandeld worden; in de dialectmonographieën der *Leuvensche Bijdragen* werden deze verschijnselen alle onder den algemeenen titel «Wijzigingen van betoonde klinkers en tweeklanken» samengebracht. De klanken der bijtonige en toonlooze syllaben werden daarna in een afzonderlijk hoofdstuk behandeld.

Wat nu het *consonantisme* betreft, hier is een streng historische behandeling, uitgaande van de Wg. medeklinkers, gewoonlijk niet noodzakelijk, daar de afwijkingen van de algemeene taal niet zoo aanzienlijk zijn; een opsomming van deze afwijkingen kan gewoonlijk volstaan. Het is duidelijk dat de classificeering hier op phonetischen (physiologischen) grondslag zal berusten, d. w. z. dat de medeklinkers naar hun articulatieplaats worden gerangschikt.

Een belangrijk hoofdstuk vormt de *betoning*: hierbij moeten verschillende vragen besproken worden:

1° In hoever wijkt het dialect van de algemeene taal af wat de plaats van den klemtoon betreft?

2° Hoe behandelt het de pro- en enclitische lettergrepen?

3° Doen zich eigenaardige accentverschijnselen voor (muzikale tonen, enz.)?

Als laatste hoofdstuk van de klankleer wordt de *sandhi* of zophonetiek behandeld: de sandhi-verschijnselen zijn van zulken aard dat alleen een goed dialectspreker, die

tevens geoefend phoneticus is, de verschijnselen kan waarnemen. De sandhi is vooral van belang omdat we hier de nawerking ontdekken van de klanken die sedert lang uitgestorven en uit het spraakbewustzijn verdwenen zijn (1).

De vormleer is voor den beginneling gemakkelijker te bewerken dan de klankleer. Daarom verdient het ten zeerste aanbeveling dat hij dit gedeelte behandelde, vooraleer hij de hierboven vermelde hoofdstukken over bijtonige en onbetoonde syllaben, over betoning en sandhi schrijve; de vormleer geeft inderdaad de gepaste gelegenheid om kennis te maken met een groot aantal klanken en klankverbindingen, die niet worden aangetroffen in het materiaal dat dienst heeft gedaan voor de historische studie van de klinkers.

Wat de volgorde van de hoofdstukken betreft, deze levert geen moeilijkheden op (zie *Leuvensche Bijdragen*, Jgg. I, II, VIII en IX).

In nog hooger mate is voor de syntaxis waar hetgeen voor de sandhi-verschijnselen geldt, namelijk dat alleen een echt dialectspreker, die in het dialectisch milieu is opgevoed, bruikbaar materiaal kan leveren. De syntaxis leeft in ons onderbewustzijn en verdwijnt onopgemerkt wanneer we de beschaafde taalvormen aanleeren. Daarenboven is een grondige kennis van de syntaxis van het algemeen beschaafd onontbeerlijk: zoo niet ontgaan ons de eigenaardigheden van het dialect. Syntactische studies over onze dialecten ontbreken nog bijna volkomen en zijn daarom zeer gewenscht.

Teksten, in een niet al te ingewikkeld phonetisch schrift

(1) Cf. o. a. L. GOEMANS, *Voortleven van verdwenen klanken in den sandhi* (*Album Kern*, 1903) en *Phénomènes remarquables de sandhi* (*Muséon*, 1904).

nauwkeurig opgeteekend zijn in een dialectmonographie van groot belang.

Hier doen zich echter verschillende moeilijkheden voor : Dient de voorkeur gegeven te worden aan een enkel model van tekst (b. v. de veel gebruikte *Parabel van den Verloren Zoon*, of de *Zinnen* van WENKER)? Eén typisch model heeft uiteraard het groote voordeel goed vergelijkbare teksten te leveren. Anderzijds is het uiterst moeilijk een tekst te vinden die in ieder dialect op juiste en tevens natuurlijke wijze weergegeven kan worden. Dit geldt nog meer voor de *Zinnen* van WENKER dan voor de *Parabel van den Verloren Zoon*, die werkelijk een algemeen menschelijk karakter vertoont en zich beter laat aanpassen. Wat de *Zinnen* van WENKER betreft, de ervaring heeft ons geleerd dat het gebruik er van lastiger wordt naarmate we ons van het Rijnland (waarvoor ze oorspronkelijk geschreven werden) verwijderen : zoo laten ze zich zeer gemakkelijk en nauwkeurig in het Limburgsch vertalen, terwijl de omzetting in een Westvlaamsch dialect merkelijke bezwaren oplevert. In ieder geval treft men in den dialecttekst van een doorlopend verhaal meer dan klanken, woorden en zinnen aan : een eigenaardige atmosfeer vol psychologische waarde, een levend beeld der volksspraak.

Raadzaam is het voor het schikken der dialectteksten, deze tegenover elkaar te plaatsen, de eene met, de andere zonder sandhiwijzigingen. De vernederlandschte tekst kan dan ter verduidelijking onderaan de bladzijde een plaats vinden (1).

* * *

Ten slotte weze hieraan nog toegevoegd, dat het dialectmonographisch werk dan eerst zijn volle waarde verkrijgt,

(1) Cf. *Lewensche Bijdragen*, jgg. II, IX.

wanneer de gebruiker er zonder eenige moeite in terugvindt al hetgeen de samensteller als opmerkenswaardig heeft opgeteekend. Daartoe is het onontbeerlijk dat een ALPHABETISCH REGISTER, zoo zorgvuldig en zoo volledig mogelijk opgemaakt en van de noodige verwijzigingen voorzien, het werk besluite; het register houdt o. a. al de aangehaalde dialectwoorden (wij zeggen niet -vormen) in; en wel in hun Nederlandsche of vernederlandschte graphie; ook de leenwoorden, in hun oorspronkelijke graphie, zoo men ze in de Nederlandsche woordenboeken niet aantreft (1).

De stof van de dialectmonographie is echter niet in haar geheel behandeld zoolang de WOORDVOORRAAD niet in een woordenboek (idioticon) is bijeengebracht.

Wegens hun expansiekracht eischen de stadsdialekten ook hier de eerste plaats op in onze belangstelling; de regionale dialectwoordenboeken, zooals die op dit oogenblik in het buitenland worden gepubliceerd leveren van de stadsdialekten geen duidelijk beeld omdat het verwerkte materiaal reusachtig groot is en trouwens voor een aanzienlijk gedeelte aan het leven op het platteland is ontleend (2).

Wij zijn van oordeel dat een dialectwoordenboek zoo volledig mogelijk dient te wezen, ten einde een trouw beeld van de volkstaal in een bepaald tijdvak van haar evolutie te leveren. Niet enkel de algemeen gebezigde woorden, maar de *vaktermen* door ambachten en beroepen aangewend, de *leenwoorden*, die burgerrecht hebben ver-

(1) Het zal wel overbodig zijn er hier op aan te dringen hoezeer een dialectmonographie in meer dan een van haar onderdeelen door het opmaken van vergelijkende of andere klaar geordende tabellen aan overzichtelijkheid wint.

(2) Dit geldt nog in veel hoogere mate van de Zuidnederlandsche *Idiotica* van de oude school, waarin de dialectvormen noch phonetisch juist werden opgeteekend, noch werden gelocaliseerd.

kregen, kortom al de vocabula die *werkelijk* in den volksmond leven, behooren tot dergelijke statistiek. En niet alleen de woorden komen hier op hun plaats, maar de meeste *spreekwijzen* en *wendingen* waarin de woorden als in hun natuurlijk milieu verschijnen en hun zinsschaakeeringen duidelijker, vertoonen dan in lange omschrijvingen van hun beteekenis. Zoo wordt ook niet alleen de *semasiologische* en *idiomatische* zijde van het dialect belicht, maar voor de *syntaxis* er van een massa voorbeelden onder de oogen van den gebruiker gebracht.

In deze omvangrijke stof treft men materiaal aan dat *verouderd* is, en ander dat den stempel van de *nieuwe aanwinsten* draagt: de schrijver zal niet nalaten deze bijzonderheden telkens te vermelden. Hetzelfde zal hij doen, wat het *sociologisch* gebruik der woorden, vormen of wendingen aangaat. Vergelijkingen met *andere dialectwoordenboeken* zijn eveneens noodig.

Historisch-semantische, folkloristische, zelfs archaeologische opmerkingen zijn bij de woorden gewenscht, wanneer daardoor, met korte, kenschetsende trekken, kan bijgedragen worden tot het volmaken van het beeld van volkstaal en volksgeest. *Etymologische* nota's mogen alleen gepast heeten, wanneer ze woorden gelden waarvan de oorsprong onbekend of onzeker is.

De dialectwoorden welke in het Nederlandsch niet voorhanden zijn, dienen door een bijzonder teeken te worden aangeduid. Maar bovendien is het raadzaam het woordenboek met twee alphabetische tabellen te voorzien, de eene met de dialectische stamwoorden welke in het Nederlandsch niet of niet meer voorkomen, de andere met de Nederlandsche stamwoorden, welke het dialect niet kent.

De phonetische transcriptie der dialectwoorden is een netelig probleem. Eenerzijds kan men geen wetenschap-

pelijke redenen inroepen om van deze transcriptie af te zien, anderzijds mag niet uit het oog worden verloren, dat een aantal gebruikers van een idioticon aan de kennis der dialectuitspraak minder belang hechten. Het komt er op aan het woordenboek voor allen bruikbaar te maken, en de stof zoodanig te schikken, dat de belangstellende lezer, wie hij ook zij, niet den minsten last ondervindt om zich in het werk te oriënteren.

Hoe zal de stof geschikt worden, en, om met het begin aan te vangen, in welken vorm zal het *kopwoord* voorkomen?

In sommige dialectwoordenboeken wordt als kopwoord de dialectvorm gebezigd; in andere verschijnen verschillende vormen van hetzelfde woord telkens als kopwoord, ja, tot vormen toe welke in het dialect niet bestaan en waarbij de schrijver dan meedeelt: „deze vorm wordt niet gehoord”, of iets dergelijks.

Beide methodes zijn o. i. verkeerd. In het eerste geval moet men het dialect min of meer kennen om het woordenboek met vrucht te raadplegen; in het tweede wordt veel papier en overbodige tekst aan nuttelooze mededeelingen besteed. Al de varianten van een kopwoord dienen onder het kopwoord gerangschikt te worden. Trouwens, middelen om de meeste moeilijkheden in de schikking der stof te boven te komen werden toegepast in het *Woordenboek* van het Leuvensch taaleigen, waar men onder de rubriek *Methode en doel* de noodige wenken zal aantreffen (1).

Ook de verschillende *lettertypen* door den drukker gebezigd kunnen, als aldaar aangeduid, een rol spelen om de schikking te verduidelijken en, in de mate van het mogelijke, aan de redelijke eischen van den gebruiker te helpen voldoen.

(1) Deel I, p. VIII, Brussel, 1936.